

بررسی دیدگاه اسلام در مورد عملکرد اقتصادی زنان و نقش آنان در توسعه اقتصادی

سهیلا بی‌ریا*

استادیار دفتر گسترش آموزش عالی، معاونت آموزشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، تهران، ایران.

sh_biria@msrt.ir

تاریخ پذیرش: [۱۴۰۰/۲/۲۰]

تاریخ دریافت: [۱۳۹۹/۱۱/۲۱]

چکیده

اسلام با تبیین جایگاه حقیقی زن، حقوق مالی و اقتصادی فراوانی را برای زنان در نظر گرفته است. لیکن برای ایشان مسئولیت‌های مالی در تأمین معاش خانواده قرار نداده است. لذا، زنان نه تنها از استقلال مالی برخوردار هستند بلکه تمام حقوق مالی متعلق به زن در نظام حقوقی اسلام (مانند ارث، مهریه، نفقه، درآمد ناشی از کار و ...) متعلق به او است و هیچ کس حق تعرض، مطالبه و تصرف آن را ندارد. علاوه بر این زنان در تشکیل سرمایه انسانی و توسعه اقتصادی جامعه مؤثر هستند. باتوجه به نقش‌هایی که زنان در توسعه اقتصادی جامعه دارند، در این مقاله به بررسی دیدگاه اسلام در مورد حقوق اقتصادی زنان پرداخته و سپس نقش‌هایی که زنان در توسعه اقتصادی جامعه اسلامی دارند، مورد ارزیابی قرار می‌گیرد و پیشنهاداتی در جهت ارتقای توانمندی زنان ارائه می‌شود. روش بررسی موضوع در این مقاله توصیفی-تحلیلی است.

واژگان کلیدی: قرآن، توسعه، توسعه سرمایه انسانی، تعلیم اسلامی، استقلال مالی، آموزش و زنان.

۱- مقدمه

موضوع شخصیت و جایگاه زنان در جامعه یکی از مهم‌ترین موضوعات در حوزه علوم انسانی است، به نحوی که مسائل مربوط به زنان از مهم‌ترین چالش‌های فکری متفکران بوده است. در سال‌های اخیر توجه روزافزونی به جایگاه زنان در جوامع مختلف، و تبع آن پیشرفت‌های قابل ملاحظه در وضعیت زنان در سراسر جهان شده است. از این‌رو یکی از مسائلی که همواره مورد توجه متفکران قرار گرفته، موضوع جایگاه زنان در خانه و جامعه می‌باشد. در این خصوص دیدگاه‌های متفاوتی از سوی متفکران مطرح شده است.

بررسی آیات قرآن و سیره پیامبر نیز مؤید نقش موثر زنان در اجتماع است. قرآن به زن مسلمان می‌آموزد که می‌تواند در جامعه حضور فعال و مؤثر داشته باشد و رسالت خویش را در کنار رسالت تربیت فرزند، در صحنه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی به انجام رساند. بنابراین، زن مسلمان نیز می‌تواند از همه مواهب اجتماعی و اقتصادی برخوردار باشد و در چارچوب قوانین و موازین، در تمام شئون اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی فعالانه مشارکت نماید. (گزارش ملی وضعیت زنان، ۱۳۷۴) و در نتیجه، می‌تواند در دستیابی به اهداف توسعه اقتصادی سهیم باشند. از نظر اسلام، زنان حقوق اقتصادی متعددی دارند و بر این اساس در توسعه اقتصادی جامعه نقش ایفاء می‌نمایند. این مقاله، درصدد بررسی حقوق اقتصادی زنان از دیدگاه اسلام و نقش زنان را در توسعه اقتصادی جامعه مورد بررسی قرار می‌دهد. در انتهای مقاله، پیشنهاداتی به منظور توانمند نمودن زنان و ارتقای سهم آنان در توسعه اقتصادی و اجتماعی در کشور ارائه می‌گردد.

پرسش‌های اصلی که در این مقاله به دنبال پاسخگویی به آنها هستیم عبارتند از:

۱- آیا در جوامع اسلامی زنان می‌توانند در جامعه حضور داشته باشند و در فعالیت‌های اقتصادی مشارکت نمایند؟

۲- حقوق اقتصادی که اسلام برای زنان قائل است، کدامند؟

۳- چگونه می‌توان زمینه ارتقای مشارکت زنان در توسعه اقتصادی جامعه اسلامی را فراهم نمود؟

مقاله حاضر با روش تحلیلی-توصیفی و با استفاده از داده‌های کتابخانه‌ای تدوین شده است. بررسی دیدگاه اسلام در مورد جایگاه و حقوق اقتصادی زنان و نقش آنان در توسعه اقتصادی هدف اصلی این مقاله است و می‌کوشد راهکارهایی را در زمینه توانمندسازی زنان و راه‌های افزایش مشارکت اقتصادی ایشان در جامعه اسلامی ارائه نماید.

۲- مرور مبانی نظری و پیشینه

مطالعات متعددی هم در ایران و هم در سایر کشورها در مورد نقش زنان در توسعه اقتصادی صورت گرفته است، بررسی‌ها نشان می‌دهد که موانع اقتصادی و غیر اقتصادی در مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی وجود دارد که در اینجا به‌طور مختصر به مرور پژوهش‌های صورت گرفته در این خصوص پرداخته می‌شود.

نظریه‌های توانمندسازی زنان نخستین بار براساس تألیفات فمینیست‌ها و با توجه به تجارب کشورهای جهان سوم ارائه شده است. این نظریه‌ها خواستار قدرت دادن به زنان، نه به دلیل برتری یک فرد بر فرد دیگر، بلکه به دلیل افزایش اتکای آنان و حق انتخاب ایشان در زندگی بوده است. نظریه‌های مزبور خواهان رفع نابرابری در جامعه، تأمین همه احتیاجات زنان، تقسیم کار در خانواده بین زن و مرد و

رفع تبعیض‌های قانونی در مورد زنان بوده است. این پژوهش‌ها نشان می‌دهند علاوه بر آموزش، اتخاذ سیاست‌های دیگری نیز می‌تواند در توانمندسازی زنان نقش مؤثر باشند. این سیاست‌ها شامل رفع تبعیض در بازار کار، دسترسی به منابع، برخورداری از حق مالکیت قانونی، ارتقای مشارکت اجتماعی، سلامت زنان، تأمین امنیت مالی زنان و توجه به نیازهای فرهنگی ایشان می‌باشد. از جمله نظریه‌های مربوط به نقش زنان در توسعه، نظریه تیانو^۱ می‌باشد. او معتقد است سه دیدگاه در این مورد وجود دارد. به دیدگاه اول «ادغام» گفته می‌شود بر این اساس دستیابی به توسعه با درگیر کردن هرچه بیشتر زنان در اقتصاد و برابری جنسیتی امکان‌پذیر است. دیدگاه دوم «حاشیه ای شدن» است. براساس این دیدگاه زنان باید در قلمرو خانه و خانواده خود محدود باشند. لذا، زنان کنترل خود را بر دارایی‌های مالی خود از دست می‌دهند و از نظر مالی به مردان وابسته می‌شوند. نظریه سوم، نظریه «بهره‌کشی» است. براساس این نظریه، زنان نوعی نیروی کار ارزان هستند که علی‌رغم نقش مهم ایشان در تولید، نیروی کار درجه دوم محسوب می‌شوند و در معرض بهره‌کشی قرار می‌گیرند (ابوت و والاس، ۱۳۸۰). یاکوبا^۲ (۲۰۱۰) نشان می‌دهد با بهبود مشخصه‌های اجتماعی و اقتصادی زنان در مقایسه با مردان، نرخ مشارکت زنان افزایش یافته است و این امر به دلیل فراهم شدن فرصت آموزش و تحصیلات برای زنان بوده است. کالس و لامنا^۳ (۲۰۰۹) اثر نابرابری جنسیتی را بر آموزش و اشتغال مورد بررسی قرار می‌دهند و نتیجه می‌گیرند نابرابری آموزش موجب سطح پایین‌تر زنان در اشتغال می‌شود. باس و اسپیلمن^۴ (۲۰۰۶) استدلال می‌کنند که نابرابری جنسیتی از طریق دلسرد کردن زنان از جستجوی کار، منجر به کاهش رشد اشتغال می‌شود.

در ایران نیز مطالعات متعددی در مورد مشارکت زنان در توسعه صورت گرفته است که به چند مورد آن در اینجا اشاره می‌شود. شبابی و صفوی (۱۳۹۸) به بررسی موضوع توسعه در کشورهای اسلامی می‌پردازند و معتقدند که آموزش زنان و فراهم کردن امکانات اقتصادی برای ایشان در توانمندی آنان مؤثر است. غفاری و یوسفی (۱۳۹۸) به بررسی نابرابری جنسیتی و تأثیر آن بر زنان می‌پردازند و نتیجه می‌گیرند فرصت‌های نابرابری بر کنش‌های اقتصادی زنان مؤثر است. کاظمی، خالق پناه و جلوند (۱۳۹۶) به موضوع توسعه انسانی در حوزه زنان می‌پردازند. ایشان معتقد هستند که مطالعات توسعه انسانی در چارچوب تعریف زیستی زنان است. در حالیکه زمینه‌های تاریخی، ساختاری و ایدئولوژی نیز در توانمندسازی زنان مؤثر است. کولایی و حافظیان (۱۳۸۵) به بررسی نقش زنان در توسعه اقتصادی کشورهای اسلامی می‌پردازند و معتقدند دستیابی به توسعه اقتصادی بدون مشارکت زنان در این کشورها محقق نمی‌شود.

در مجموع پیشینه تحقیق نشان می‌دهد مشارکت زنان در توسعه اقتصادی در سطوح مختلف (ملی، منطقه‌ای، بین‌المللی و موردی) مورد توجه پژوهشگران بوده است و هر کدام ابعاد و جوانب خاصی از نقش زنان را در توسعه اقتصادی مورد بررسی قرار داده‌اند.

۲-۱- جایگاه زن در اسلام

از دیدگاه قرآن زن عضو مهمی از جامعه است و باید مانند مردان در مسائل اجتماعی و اقتصادی نقش آفرینی نماید. تاریخ اسلام نیز شاهد این معنا است که زنان مسلمان از صدر اسلام همواره، فعالانه در جامعه حضور داشته و در کنار مردان نقش مهمی را ایفاء کرده‌اند. نگاهی به زندگی حضرت خدیجه اولین بانوی اسلام و کمک بی‌دریغ او به رسول خدا^۹ در پیشبرد اسلام و نیز نقش دخت گرامی آن حضرت، حضرت فاطمه در دفاع از مقام ولایت و همچنین نقش حضرت زینب کبری در واقعه کربلا و وقایع پس از

1 Tiano

2 Yakubu

3 Klasen & Lamanna

4 Busse & Spielmann

ریا

آن، مؤید این موضوع می‌باشد. رسول خدا همواره در طول رسالت خویش تلاش نمود با از بین بردن معیارهای جاهلی، زمینه رشد و فعالیت زنان را فراهم سازند، به نحوی که زنان بتوانند در عرصه ایمان و مبارزه و جهاد به مراتب والایی دست یابند (بختیار و رضایی، ۱۳۹۰).

قرآن کریم در سوره نحل آیه ۹۷ می‌فرماید «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»، هر کس کار شایسته‌ای انجام دهد، خواه مرد باشد یا زن، در حالیکه مومن است، به‌طور مسلم او را حیات پاکیزه می‌بخشیم؛ و پاداش آنها را مطابق با بهترین عملی که انجام می‌دهند، خواهیم داد. منظور این آیه این است که ملاک پاداش، سن، نژاد، جنسیت، موقعیت اجتماعی و سیاسی و ... نیست بلکه ملاک، عمل صالح است و زن و مرد در کسب کمالات معنوی یکسان هستند. حتی یک عمل صالح بی پاسخ ن می‌ماند و هر جا که تفکر جاهلی مبتنی بر تحقیر زن باشد، باید نام و مقام زن را به صراحت بیان کرد [= مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى]. از دیدگاه اسلام، زن صاحب کرامت است و ارزش معنوی والایی در جامعه دارد. در قرآن حقیقت وجودی زن و مرد یکسان است و پرهیزکاران (چه زن و چه مرد) گرامی‌ترین انسان‌ها نزد خداوند هستند. توسعه معنوی از نظر اسلام، رهروی به سوی کمال و ارتقای مقام معنوی انسان است و در جامعه اسلامی، مسلمان واقعی باید به سمت «انسان واقعی» طی طریق نماید. به همین دلیل «اسلام حقوق تکوینی برای زن و مرد قائل نشده است و هرگز امتیاز و ترجیح حقوقی برای مردان نسبت به زنان قائل نیست. اسلام اصل مساوات انسان‌ها را در مورد مرد و زن رعایت کرده است و با تساوی حقوق زن و مرد مخالف نیست، با تشابه حقوق آنها مخالف است» (مطهری، ۱۳۷۵).

زنان در جامعه نقش‌های مختلفی را به عهده دارند. یکی از مهم‌ترین نقش‌ها و مسئولیت‌های اجتماعی زنان مربوط به عملکرد اقتصادی آنان در جامعه می‌باشد. رفتارهای اقتصادی زنان شامل بهره‌برداری از منابع طبیعی، کار و اشتغال، تملک و نقل و انتقالات می‌شود. حق اقتصادی زنان عبارت است از توانایی‌هایی که رفتار اقتصادی زنان را در حوزه تولید توزیع و مصرف سامان می‌دهد (حکمت‌نیا، ۱۳۹۰).

از نظر اسلام، زن و مرد مکمل یکدیگر هستند و در شئون انسانی یکسان می‌باشند. در نتیجه برای تفاوت‌ها و تمایزات بُعد مادی و جسمانی زن، حقوق و امتیازات متفاوتی را پیش‌بینی می‌نماید. از دیدگاه قرآن، انسان‌ها (اعم از زن و مرد) در داشتن روح الهی و مقام خلیفه‌اللهی، با یکدیگر مساوی هستند. لذا، درک فرامین الهی و تعقل در آیات الهی و ادراک قلبی و پذیرش مسئولیت در قبال مسائل اجتماعی، به‌عنوان حق و تکلیف، از وظایف اولیه هر زن و مرد مسلمان می‌باشد. تکلیف در مورد هجرت و جهاد به منظور رشد و توسعه نظام الهی از وظایف هر مسلمانی است. بنابر این، برخورداری از حیات طیبه، حفظ کرامت انسانی، آزادی فردی و اجتماعی، عدم تحمل ظلم، رشد استعدادها بالقوه، کسب علم و دانش و ساختن دنیای مطلوب از آرمان‌های هر زن و مرد مسلمان است، اما برخورداری زنان از احساس قوی‌تر، آنان را محور اصلی تلطیف عاطفی جامعه قرار داده است.

اسلام معتقد است برای حفظ «عدالت» و «امنیت» زن، نه تنها امنیت زنانه او نباید در محاق قرار گیرد، بلکه باید به آن توجه شود تا نقش‌آفرینی لازم در زمینه‌ها و ابعاد مختلف این نیمه مؤثر بر اجتماع به خوبی انجام پذیرد. در این صورت باید مسائل مرتبط با زن و مرد را به دو قسم تقسیم کرد. امور انسانی که در زن و مرد مشترک است و امور جنسی که هر یک از دو جنس به خود اختصاص می‌دهد. هر استعداد طبیعی، مبنای یک حق طبیعی است و یک سند طبیعی برای آن به شمار می‌آید. استعدادهای طبیعی مختلف است. دستگاه خلقت هر نوعی از انواع موجودات را در مدارای مخصوص به خود قرار داده است و سعادت او را در همین قرار داده است که در مدار طبیعی خودش حرکت کند. آفرینش در این کار خودش هدف دارد و این‌سندها را به صورت تصادف و از روی بی‌خبری و

ناآگاهی به دست مخلوقات نداده است (مطهری، ۱۳۷۵). بنابراین، زنان نه تنها مسئول کمال خویش هستند بلکه مسئولیت سعادت نسل آینده را نیز به عهده دارند. از این رو، به دلیل ویژگی‌های خاص جسمانی زنان و نقش زن در خلقت، در بعضی از احکام و تکالیف، به زنان امتیازات ویژه‌ای داده شده است.

در قوانین اسلام، مشارکت زنان در تصمیم‌گیری‌ها و مدیریت اقتصادی و انسانی جامعه، ایجاد هماهنگی میان نقش‌ها و مسئولیت خاص ایشان در خانواده و تربیت اسلامی فرزندان و جامعه، مورد تأکید قرار گرفته است. نتیجه آن که، اسلام با تأکید بر تساوی، بر عدم تشابه و هم‌گونی زن و مرد اصرار دارد و برای عدم تضييع حقوق همه جانبه زنان، جایگاه ویژه‌ای را برای زنان پیش‌بینی کرده است.

۲-۲- حقوق اقتصادی زنان از دیدگاه اسلام

با عنایت به آنکه اسلام تفاوتی میان زن و مرد قائل نشده، بلکه برای هر دو با یک ملاک و معیار وظیفه معین نموده است، زنان در چارچوب نظام اقتصاد اسلامی می‌توانند فعالیت اقتصادی نموده و با تلاش خود کسب مال نمایند. در فعالیت‌های تولیدی مشارکت کنند و در جهت افزایش تولید داخلی کوشش نموده و از زندگی مرفه برخوردار شوند. بر همین اساس اسلام حقوق اقتصادی متعددی برای زنان در نظر گرفته است، که عبارتند از:

۲-۲-۱- مالکیت

از مهم‌ترین حقوق اقتصادی که در تبیین جایگاه اقتصادی زنان بسیار راهگشاست، حق مالکیت ایشان است. مالکیت خصوصی به معنای حق اشخاص در تحصیل دارایی، کنترل، استعمال و مصرف آن می‌باشد. مالکیت یک رابطه اعتباری خاص بین شخص و شیء است. بررسی تاریخ نشان می‌دهد مالکیت زنان نسبت به اموال خود مراحل مختلفی را طی کرده است. در دوره‌هایی زنان نه تنها مالک نمی‌شدند بلکه خود نیز چون یک مال در تملک دیگران قرار می‌گرفتند. به عبارت دیگر، در روزگار گذشته زن برده‌ای بود که در اختیار مردان بود. این عملکرد موید انکار تسلط زنان بر دارایی‌ها و درآمدهای خویش بوده است. این عقاید تا قرن نوزدهم و بیستم در اروپا و آمریکا نیز رایج بوده است به نحوی که زن هنگامی که ازدواج می‌کرد تسلط او بر دارایی‌هایش به همسر او منتقل می‌شد. درحالی‌که در اسلام مالکیت زن بر اموال او بعد از ازدواج نیز باقی می‌ماند (حکمت‌نیا، ۱۳۹۰). هم‌چنین بر اساس عقد ازدواج، زن مالک مهریه خود می‌شود و شوهر بدون رضایت زن حق تصرف در اموال او را ندارد. خداوند در سوره نساء آیه ۴ می‌فرماید: «وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدُقَتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنَّ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِّنْهُنَّ نَفْسًا فَاكُلُوهُ هَنِيئًا مَّرِيئًا»، مهر زنان را (به‌طور کامل) بعنوان یک بدهی (یا عطیه) به آنان بپردازید! (ولی) اگر آنها چیزی از آن را با رضایت خاطر به شما ببخشند، حلال و گوارا مصرف کنید. این آیه نشان می‌دهد که شوهر در مهریه‌ای که خود به زن پرداخته است، حق تصرف ندارد. لذا برای مالکیت زن هیچ قید و شرطی وجود ندارد، یعنی مالکیت زنان از راه مشروع، منوط به اذن همسر نیست. زنان مالک ارث، نفقه، مهریه، هبه و نتیجه کار و فعالیت خود هستند و از این جهت خواست و اراده دیگران تاثیری بر آنان ندارد. هم‌چنین زنان این اختیار را دارند که اموال خود را تغییر بدهند و یا اینکه آن را به دیگران بدهند. لذا، از نظر اسلام، تفاوتی بین زن و مرد در موضوع مالکیت وجود ندارد. هم‌چنین زنان از استقلال مالی برخوردار هستند. به نحوی که می‌توانند بدون نقش داشتن دیگران، در دارایی‌های خود تصرف نمایند (حکمت‌نیا، ۱۳۹۰). هر فردی اعم از زن و مرد می‌تواند به موجب ارث مالک شود و یا براساس قرارداد، ذی نفع واقع شود و دارای مال گردد. لذا، زنان مانند مردان می‌توانند از فعالیت اقتصادی خود منتفع شوند و در این امر تفاوتی میان آنان نیست. تصرف در اموال به این معنی است که هر شخصی در تصرفات خود دارای

ریا

استقلال است و به اذن دیگری نیاز ندارد. در نظام حقوقی اسلام، استقلال زنان در تصرفات مالی و حقوقی خود محترم شمرده شده است و زن حق تصرف در اموال خود را دارد. استقلال زنان در تصرفات مالی خود، مورد اتفاق نظر فقها می‌باشد و آن را به اذن شوهر و یا پدر منوط نمی‌دانند (مسرور، ۱۳۹۰). بنابراین، زنان بر دارایی‌هایی که به صورت شرعی کسب می‌کنند، مسلط هستند.

۲-۲-۲- اشتغال و کسب درآمد

یکی دیگر از حقوق اقتصادی زنان، اشتغال زنان می‌باشد. از نظر اسلام، زنان از آزادی در انتخاب شغل برخوردار هستند. شغل عبارت است از مجموع وظایف مستمری که فرد از طرف سازمان و ادارات به عنوان کار عهده دار آن می‌شود و در ازای آن کسب درآمد می‌نماید. در مبانی فقهی، اصل «احترام به کار» در حوزه اقتصادی یک اصل شرعی قلمداد شده است. بر اساس این اصل، کار هر شخص از نظر عرفی دارای ارزش اقتصادی می‌باشد و اجرا کننده آن می‌تواند توقع دریافت پاداش معین اقتصادی داشته باشد. در سوره نساء آیه ۳۲ آمده است: «وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَا وَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا»، برتری‌هایی را که خداوند برای بعضی از شما بر بعضی دیگر قرار داده آرزو نکنید! (این تفاوت‌های طبیعی و حقوقی، برای حفظ نظام زندگی شما، و بر طبق عدالت است. ولی با این حال، مردان نصیبی از آنچه به دست می‌آورند دارند، و زنان نیز نصیبی (و نباید حقوق هیچ یک پایمال گردد). از فضل (رحمت و برکت) خدا، برای رفع تنگناها طلب کنید! و خداوند به هر چیز داناست. این آیه مؤید حق مالکیت زن و مرد بر نتیجه کار خویش است و به طور ضمنی به زنان اجازه کار و اشتغال می‌دهد. لیکن اصل آزادی شغل با محدودیت‌هایی روبرو است که عبارت است از: ۱- شغل نباید خلاف شرع باشد و باید منجر به درآمد مشروع و حلال گردد. ۲- شغل نباید مخالف مصالح عمومی باشد. ۳- شغل نباید مضر به حقوق دیگران باشد (حکمت‌نیا، ۱۳۹۰). عدم وجود یکی از این سه شرط، موجب عدم مشروعیت شغل می‌شود. لذا، تصدی شغل برای زن، با احراز این سه شرط، بلامانع می‌باشد.

افزون بر این زنان نیز مانند مردان در دستیابی به فرصت‌های شغلی برابر هستند. حضرت امام خمینی نیز اصول بنیادی نظام اقتصاد اسلامی را از حقوق اجتماعی زنان جدا نمی‌دانسته و فرمودند: «زنان باید همان حقوق مردان را داشته باشند، اسلام بر برابری بین زن و مرد تأکید کرده است. اسلام به هر دو آنها حق تصمیم‌گیری درباره سرنوشت خود و برخورداری از تمام آزادی‌ها را اعطاء کرده است. حق انتخاب کردن، حق رأی دادن و انتخاب شدن، حق آموزش و کار، و حق اعمال تمام وظایف اقتصادی (امام خمینی، ۱۳۷۸).

این امر مؤید این است که زنان از نظر شخصیت اقتصادی تفاوتی با مردان ندارند و می‌توانند مانند مردان از امتیازات مالی و اقتصادی برخوردار گردند. علت گرایش زنان به اشتغال فقط بهبود وضعیت اقتصادی خانواده و پاسخگویی به نیازهای روزافزون خانواده نیست، بلکه اشتغال به عوامل اجتماعی و فرهنگی دیگر مانند کسب منزلت و جایگاه اجتماعی بالاتر نیز ارتباط پیدا می‌نماید. لازم به ذکر است که اشتغال غیر مستقیم زنان (کار خانم‌ها در خانه و منزل) نیز بسیار موضوع ظریفی است. فعالیت‌های خانم‌ها در خانه که تحت عنوان «کارهای خانگی» انجام می‌شود، همواره بدون پاداش مادی بوده است. در حالیکه انجام این گونه فعالیت‌ها، مستلزم کاری است که به دلیل نقش جنسیتی زنان به دوش ایشان می‌باشد. از آنجا که کارهای خانگی، هیچ‌گونه حقی را برای کسب درآمد مستقل برای زنان به وجود نیاورده است، زنان برای کسب درآمد مستقل باید در بیرون خانه هم کار کنند و یا اینکه در ازای کسب درآمد، به مردان وابسته شوند که چنین وضعیتی، زنان را در شرایط نامانی قرار می‌دهد. در چنین شرایطی جز پیاده کردن تعالیم اسلام راهی باقی نمی‌ماند. طرح اجرت‌المثل که از سوی اسلام برای زنان در نظر گرفته شده است، مبین ارزشی است که اسلام بر زن و بهای کار او در

نظر گرفته است (باقری، ۱۳۹۰). از نظر اسلام، خدمت زنان در منزل و یا شیردادن به فرزندان، اجباری نیست و جزء وظایف زنان محسوب نمی‌شود و زنان می‌توانند حتی برای شیردهی به فرزندان خود از همسران شان اجرت مطالبه نمایند. قرآن در آیاتی به بحث شیردادن کودکان اشاره می‌کند که یکی از آنها آیه ۲۳۳ سوره بقره است که در آن خداوند با تفصیل بیشتری نسبت به سایر آیات در این مورد صحبت می‌کند: «وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنْمِيَ الرِّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارُّ وَالِدَةُ بَوْلِدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُم بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»، «مادران، فرزندان را دو سال تمام، شیر می‌دهند. (این) برای کسی است که بخواهد دوران شیرخوارگی را تکمیل کند و بر آن کس که فرزند برای او متولد شده [پدر]، لازم است خوراک و پوشاک مادر را به‌طور شایسته (در مدت شیر دادن پردازد، حتی اگر طلاق گرفته باشد). هیچ کس موظف به بیش از مقدار توانایی خود نیست! نه مادر به سبب فرزندش باید ضرر ببیند و نه پدر، و بر وارث او نیز لازم است این کار را انجام دهد [هزینه مادر را در دوران شیرخوارگی تأمین نماید] و اگر آن دو، با رضایت یکدیگر و مشورت، بخواهند کودک را (زودتر) از شیر باز گیرند، گناهی بر آنها نیست و اگر (با عدم توانایی، یا عدم موافقت مادر) خواستید دایه‌ای برای فرزندان خود بگیرید، گناهی بر شما نیست، به شرط اینکه حق گذشته مادر را به‌طور شایسته بپردازید و از (مخالفت فرمان) خدا بپرهیزید و بدانید خدا، به آنچه انجام می‌دهید، بیناست» در این آیه حق شیر تا دو سال به مادر داده شده است. مادر در این مدت می‌تواند از فرزند نگهداری نماید و به عبارت دیگر، حق حضانت در این مدت با مادر است. هرچند که ولایت بر طفل صغیر با پدر است. همچنین هزینه زندگی مادر از نظر غذا و لباس در دوران شیر دادن بر عهده پدر نوزاد است تا مادر با خاطری آسوده بتواند فرزند را شیر دهد لذا در ادامه آیه می‌فرماید: «و بر آن کسی که فرزند برای او متولد شده (پدر) لازم است، خوراک و پوشاک مادران را به‌طور شایسته بپردازد. گرچه ظاهر این جمله مطلق است، و زنان مطلقه و غیر مطلقه را شامل می‌شود، ولی جمله‌های بعد نشان می‌دهد که این آیه به زنان مطلقه نظر دارد هر چند مادران دیگر نیز از چنین حقی برخوردارند» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴).

در دیدگاه اسلام، نهاد خانواده هسته اصلی جامعه به‌شمار می‌رود و سلامت و ارتقای جامعه در گرو خانواده‌های سالم، پویا و آرام دانسته می‌شود. در همین راستا، زن به جهت توانایی‌های طبیعی و فطری‌اش محور اصلی خانواده محسوب می‌شود و جایگاه خاصی در امر تولید و تربیت نسل‌های آینده دارد. بر همین اساس، در نظر اسلام، زن باید بدون داشتن دغدغه‌های مالی و اجتماعی، با فراغ بال و آرامش، مدیریت داخلی خانواده را انجام دهد و مرد موظف است تمامی نیازها و حاجات اقتصادی خانواده را تأمین کند. بنابراین، زن به واسطه نقش موثری که در نیل به اهداف خانواده دارد، از حمایت‌های مالی ویژه‌ای، چون نفقه، مهریه، اجرت شیردهی و اجرت‌المثل کارهای منزل برخوردار است.

با تمام آزادی که اسلام برای اشتغال زنان قائل شده است، اشتغال در سه مورد برای زنان مستثنی است. این امر به دلیل تکالیفی است که این مشاغل بر دوش زنان می‌گذارد. مشاغل ممنوعه برای زنان عبارت است از: ۱- قضا، ۲- جهاد و ۳- افتاء، که بر اساس ادله و تحت شرایط معینی، زنان از عهده‌داری آنها منع شده‌اند (محمدی، ۱۳۸۵).

غیر از این سه حوزه مشخص، در سایر موارد حق اشتغال زنان در دیدگاه اسلام به رسمیت شناخته شده است. مقام معظم رهبری، در تاکید بر دیدگاه اسلام پیرامون اشتغال زنان و نیز طرح شرایط بهره‌مندی درست از نیروی کار زنان در جامعه، چنین می‌گوید: «اسلام با کار کردن زن موافق است. نه فقط موافق است، بلکه کار را تا آنجا که مزاحم با شغل اساسی و مهم‌ترین شغل او، یعنی تربیت فرزند و حفظ خانواده، نباشد شاید لازم هم می‌داند. یک کشور که نمی‌تواند از نیروی کار زنان در عرصه‌های مختلف بی‌نیاز باشد. اما این

ریا

کار نباید با کرامت و ارزش معنوی و انسانی زن منافات داشته باشد. نباید زن را تذلیل کنند و او را وادار به تواضع و خضوع نمایند (آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۱).

از نظر اسلام، در شرایط واگذاری کار به زنان به چهار نکته باید توجه شود، که عبارتند از:

۱- مصلحت جامعه، ۲- مصلحت خانواده، ۳- شرایط و مسائل فردی زنان ۴- لحاظ کردن اولویت کاری به مرد و زن (محمدی، ۱۳۸۵).

۲-۲-۳- استفاده از منابع طبیعی

از نظر حقوق اسلامی در بهره‌برداری از طبیعت، بین زنان و مردان تفاوتی وجود ندارند. همانطور که مردان می‌توانند زمین را احیاء کنند و از آن بهره‌برداری نمایند، زنان نیز می‌توانند این کار را انجام دهند. قرآن به طور مکرر بر تسخیر طبیعت توسط انسان، بهره‌مندی از مواهب دنیوی و بهره‌مندی از زمین تاکید کرده است. براساس آموزه‌های قرآن، خداوند طبیعت را مسخر انسان کرده است. به گونه‌ای که انسان می‌تواند بر طبیعت مسلط شود و به شیوه‌های گوناگون از آن استفاده نماید. در این باره تفاوتی میان زنان و مردان وجود ندارد. در قواعد حقوقی نیز، در بهره‌برداری از طبیعت بین زنان و مردان تفاوتی وجود ندارد. همانطور که مردان می‌توانند در طبیعت دخالت کنند و زمین‌های موات را احیاء کنند، زنان هم چنین اهلیت قانونی را دارند. لذا از این نظر محدودیتی برای زنان وجود ندارد. تنها نکته‌ای که باقی می‌ماند این است که بهره‌برداری از طبیعت به عوامل مختلفی از جمله قوای جسمی ارتباط دارد. زنان به دلیل، ضعف جسمی، کمتر می‌توانند از به احیاء و بهره‌برداری از طبیعت بپردازند.

۲-۲-۴- ارث

یکی از موضوعات مهم، تفاوت ارث زن و مرد است. با مرگ، رابطه حقوقی فرد متوفی با اموالش قطع می‌شود. توزیع مجدد ثروت پس از مرگ، بر اساس قانون ارث صورت می‌گیرد. زنان از نظر حقوقی با عنوان اولاد، اولاد اولاد، مادر، مادر بزرگ و همسر، خواهر، خاله و عمه ارث می‌برند. البته میزان ارث زن و مرد در نظام حقوقی اسلام متفاوت است. بدین ترتیب که برای زنان سهم کمتری از مال متوفی در نظر گرفته می‌شود و برای مرد سهم دو برابر در نظر گرفته شده است. این امر به این دلیل است که مردان مسلمان مسئولیت مالی بیشتری را نسبت به زنان مسلمان دارند. بنابراین قوانین ارث به منظور متعادل کردن این عدم تعادل تدبیر شده است (حکمت‌نیا، ۱۳۹۰). در نظام حقوقی اسلام، مسئولیت مالی و اقتصادی خانواده و اعضای آن به عهده شوهر است و برای زن در این زمینه مسئولیتی مقرر نشده است. لذا، در این زمینه به زن مصونیت حقوقی داده شده و او از این گونه مسئولیت‌ها مبرا است (حکمت-نیا، ۱۳۹۰). البته زن می‌تواند در صورت تمایل در اداره خانواده نقش داشته باشد و این امر آزادانه و بدون الزام حقوقی صورت می‌گیرد. لذا، اسلام، استقلال مالی زن را پذیرفته و حق استقلال اقتصادی او را به رسمیت می‌شناسد. زیرا استقلال مالی زنان منوط به استقلال در مالکیت و تصرف است. استقلال در مالکیت مورد اتفاق فقها بوده و استقلال در تصرف نیز از ادله و متون دینی قابل برداشت است.

۲-۳- نقش های زنان در توسعه اقتصادی

موضوع «زن و توسعه» از دهه ۷۰ به تدریج وارد ادبیات توسعه و توسعه یافتگی شد و در تئوری‌ها و برنامه‌های متداول توسعه مورد بررسی و نقد قرار گرفت. در نتیجه، روند توسعه براساس وضعیت زنان و مناسبات مرد و زن در خانه و خانواده مورد بررسی قرار گرفت. در این الگو پردازی‌ها، در برنامه‌های توسعه می‌بایستی برای زنان نقش فعال‌تری قائل شد لیکن در بسیاری از مباحث توسعه، اشاره‌ای به جنسیت نمی‌شد. در حالیکه جنسیت بر روی جنبه‌های مختلف زندگی اجتماعی و اقتصادی اثر دارد و می‌تواند برنامه‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی را تحت تأثیر قرار دهد. از دهه ۱۹۸۰ به بعد، به جای اصطلاح «زن و توسعه»، موضوع «جنسیت و توسعه» مطرح و مورد بررسی قرار گرفت. بر اساس این تئوری‌ها، باید بین مسائل جنسیتی و توسعه امور زنان تمایز قائل شد. مسائل جنسیتی بر اثر فاصله جنسیتی به وجود می‌آید و فاصله جنسیتی حاصل تبعیض‌های موجود در جامعه است.

دیدگاه اسلام در این خصوص تا حدودی با دیدگاه غرب متفاوت است. در تعالیم اسلامی آمده است: زن و مرد مساوی هستند ولی مشابه نیستند (مطهری، ۱۳۷۵). لذا، حقوقی که بر مبنای مساوی و مشابه بودن زن و مرد وضع می‌گردد، برای زنان دارای دو جنبه خواهد بود: ۱- احتیاجات عمومی زنان که بر مبنای مساوی بودن انسان‌ها، اعم از زن و مرد، می‌باشد. لیکن زنان نتوانستند در طی تاریخ مانند مردان به حقوق انسانی خود دست یابند و همواره در دستیابی به حقوق انسانی خود در برابر مردان ناکام بوده اند. ۲- احتیاجات و حقوق خاص زنان که به دلیل مشابه نبودن زن و مرد از لحاظ فیزیولوژیکی تحت عنوان «نقش‌های جنسیتی» دسته‌بندی می‌شود (باقری، ۱۳۹۰). مانند بارداری و شیردادن به کودکان که به وضوح منشاء فیزیولوژیکی دارند و زنان هستند که صرفاً می‌توانند اجرای این نقش را به عهده داشته باشند. از آنجایی که نقش‌ها، حقوق و امتیازات معینی را به همراه دارند، نقش جنسیتی زنان نیز موجب می‌شود که زنان نیز از امتیازات و حقوق معینی برخوردار باشند. اسلام نیز به این موضوع تأکید می‌کند. اسلام علاوه بر آنکه هرگز امتیاز و ترجیح حقوقی برای مردان نسبت به زنان قائل نیست، اصل مساوات انسان‌ها را درباره زن و مرد قائل شده است. لذا، با تساوی حقوق زن و مرد موافق است. لیکن حقوق یکنواختی را برای زن و مرد قائل نیست. به همین دلیل، تکالیف و مجازات‌های مشابهی را برای زن و مرد وضع نکرده است. از آنجایی که زنان نقش‌های متفاوتی دارند، برای انجام این نقش‌ها، باید از حقوق و برنامه‌های متفاوتی نیز برخوردار باشند (باقری، ۱۳۹۰). نقش‌ها و حقوقی که اسلام برای زنان قائل شده است موجب می‌شود ایشان به طرق مختلف بتوانند در رشد و توسعه اقتصادی کشور، مؤثر باشند که در این جا به آن می‌پردازیم.

۲-۳-۱- آموزش زنان و تشکیل سرمایه انسانی

یکی از ملاک‌ها و شاخص‌های ارزیابی توسعه اقتصادی در سطح بین‌الملل، ملاک تشکیل سرمایه انسانی و میزان مشارکت مردمی است. آموزش زنان می‌تواند از یک طرف، بازدهی ایشان را به عنوان نیروی کار جامعه افزایش دهد و از طرف دیگر، با توجه به نقشی که در پرورش نیروی انسانی و تربیت کودکان دارند، می‌توانند در تشکیل سرمایه انسانی مورد توجه قرار گیرند. لذا باید به شرایط اجتماعی و فرهنگی آنان در توسعه توجه خاصی مبذول گردد. تأثیر آموزش زنان بر ایجاد سرمایه انسانی و توسعه اقتصادی غیر قابل انکار است. زنان با توجه به توانایی شان در تولید مثل و پرورش نسل‌های آینده، نقش به‌سزایی در ایجاد سرمایه انسانی دارند. ارتقای سطح آموزش زنان ظرفیت‌های تولیدی جامعه را افزایش می‌دهد و به تشکیل سرمایه منجر خواهد شد. آموزش زنان هم از جنبه عمومی و هم از جنبه خصوصی مزایای بسیار زیادی دارد. از نظر جنبه خصوصی، می‌توان به کسب موقعیت شغلی بهتر، دستمزد بالاتر و توانایی بیشتر جهت پس‌انداز و سرمایه‌گذاری اشاره نمود که این امر به نوبه خود موجب ارتقای کیفیت زندگی زنان و فرزندان‌شان خواهد شد. از جنبه عمومی نیز آموزش زنان موجب ایجاد اقتصاد دانش بنیان خواهد شد. زیرا آموزش موجب می‌شود زنان در بکارگیری فناوری‌های جدید عملکرد بهتری داشته باشند (رزمی و حاجبی: ۱۳۹۵).

ریا

آموزش زنان موجب می‌شود ایشان به نیروی انسانی مولدتری تبدیل شوند و بازدهی کار ایشان افزایش یابد. در نتیجه نرخ مشارکت آنان در فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی افزایش پیدا می‌کند. آموزش زنان منجر به افزایش آگاهی و دانش مادران گردیده و کاهش نرخ مرگ و میر کودکان، کاهش میزان سوء تغذیه، بهبود بهداشت خانواده و افزایش امید به زندگی را در پی خواهد داشت. بدین ترتیب می‌تواند در بهبود شاخص‌های سرمایه انسانی مؤثر باشد.

۲-۳-۲- تربیت صحیح فرزندان

مادران مهم‌ترین و مؤثرترین فرد در تربیت رفتار و شخصیت فرزندان می‌باشند. امام خمینی در این مورد می‌فرماید: «قرآن کریم انسان-ساز است، و زنان نیز انسان‌ساز (امام خمینی، ۱۳۸۷). بنابراین زن مسلمان باید در ابتدا خود را برای این نقش یعنی ساخت و تربیت یک جامعه کوچک - خانواده خود مهیا کند، بنابراین قیومیت زن در حق فرزندان خود مشروط به صلاح او می‌باشد، و صلاح زن بستگی به تقوای او دارد، و تقوا جز از طریق سلوک و سیر سالم و صحیح همراه با فرهنگ انسانی به دست نمی‌آید. پس مسئولیت انسان‌سازی که یک وظیفه الهی و انسانی است، بر عهده مادران می‌باشد. مادر با تعلیم احکام، رسوم و آداب اسلام از جمله پاکی و تمیزی، فرزندان خود را از کودکی به نظافت و تمیزی جسم و روح هدایت می‌کند. بدون تردید برای تربیت یک نسل مؤمن به اسلام در قول و عمل با اجرای تعلیم اسلام به عنوان مادر یا مربی یا معلم، می‌توان نسل آینده را از آداب، و رسوم غلط دور ساخت، و جهت خودسازی کمک کرد.

در میان اعضای خانواده بیشترین سهم تأثیرگذاری بر فرزند از آن مادران است؛ مادران نقش اساسی در تربیت و پرورش فرزندان دارند. تربیت فرزند به معنای تربیت جامعه است. زیرا فرزندان عضو کوچکی از جامعه هستند و هر تغییری در شخصیت فرزندان به-طور مستقیم در اجتماع اثر می‌گذارد. لذا، مادران باید رفتارهای نیک را با ارزش جلوه دهند و فرزندان خود را به این چنین رفتارهایی تشویق کنند. یکی از وظایف مهم مادران، آموزش و تربیت رفتارهای صحیح اقتصادی به فرزندان است. مادران مدیر، قانع و صرفه‌جو، فرزندان را به همین‌گونه پرورش می‌دهند و مادران اسراف‌کار، تجمل‌پیشه و مصرف‌گرا نیز فرزندان را تنوع‌طلب و مصرف‌زده را به جامعه تحویل می‌دهند (قدوسی، ۱۳۹۵).

مادران باید نحوه صرفه‌جویی در مصرف آب، برق، مواد غذایی، نگهداری از وسایل منزل و .. را به فرزندان آموزش دهند. این امر موجب پرورش خصوصیات مهم اقتصادی در فرزندان که مدیران آینده جامعه هستند، می‌شود. مادران با رهبری صحیح اقتصاد خانواده، خصوصیات مسئولیت‌پذیری، صداقت، دلسوزی، صرفه‌جویی و دیگر خصوصیات مثبت را در فرزندان پرورش می‌دهند و بدین ترتیب می‌توانند در رشد و توسعه اقتصادی جامعه مؤثر باشند (قدوسی، ۱۳۹۵).

۲-۳-۳- مدیریت صحیح الگوی مصرف در خانواده

از نظر اسلام، دوری از تجمل و زندگی ساده از وسایل سعادت و خوشبختی انسان‌ها در زندگی می‌باشد. از اینرو زنان می‌توانند با رعایت الگوی صحیح مصرف، در رسیدن به این هدف بسیار مؤثر باشند. دستیابی به الگوی صحیح مصرف به دو طریق امکان‌پذیر است: ۱- مدیریت درآمدها از طریق کسب روزی حلال، و ۲- مدیریت هزینه‌ها از طریق بهینه‌سازی الگوی مصرف خانواده. یکی از وظایف مهم زنان در خانواده رعایت الگوی صحیح مصرف و آموزش آن به فرزندان‌شان می‌باشد. به‌عنوان مثال اگر فرزندان عادت

کنند صرفاً نیازهای خود را مرتفع نمایند و به خواسته‌های دیگران بی‌اعتنا باشند، در کوتاه مدت به مصرف‌کنندگان حریص تبدیل می‌شوند. چنین فردی هرگز قادر به قبول مسئولیت صحیح زندگی نیست و این به ضرر اقتصاد جامعه است. در چنین شرایطی مال و ثروت به هدر می‌رود و در مسیر تولید صنعتی و کشاورزی قرار نمی‌گیرد. فعالیت‌های سالم وجود نخواهد داشت و افراد برای کسب درآمد به کارهای خلاف و نامشروع روی می‌آورند. در این شرایط انتظاری جزء ضرر، فقر، بطالت و لگد مال شدن ارزش‌های اخلاقی و تعطیلی کسب‌های مشروع وجود ندارد (قدوسی، ۱۳۹۵). از طرف دیگر اگر والدین تنها به فکر فرزندان باشند که خوب بخورند و خوب بپوشند و در عین حال خود را از ضروری‌ترین چیزها محروم نمایند، ناآگاهانه توقعات فرزندان شان را بالا می‌برند و آنان از نیازهای والدین خود بی‌اطلاع می‌مانند و تنها به دنبال ارضای امیال خود خواهند بود. لذا مادران باید سطح آگاهی فرزندان را در مورد مسائل اقتصادی و مالی خانواده ارتقاء دهند و الگوی صحیح مصرف را به ایشان بیاموزند. پس لازم است مادران موارد ذیل را به فرزندان خود آموزش دهند.

الف: فرزندان باید از فرصت‌ها و تهدیدهای اقتصادی خانواده آگاه باشند و باتوجه به آموزه‌های دینی، از روحیه اسراف و تبذیر پرهیز نموده، اقتصاد خانواده را قوام بخشند.

ب: فرزندان باید به اهمیت وظایف و کار خانه و زحمات خانه‌داری مادر واقف باشند و به آن احترام بگذارند. ایشان باید بدانند که کارهای خانه به زحمت و تلاش فراوان نیاز دارد.

ج: فرزندان باید احتیاجات عمومی و مشترک خانواده را تشخیص بدهند و یاد بگیرند از بعضی از نیازهای خود جهت رفع نیاز دیگر افراد خانواده صرف‌نظر نمایند.

د: مادران باید در عین حال که فرهنگ پس‌انداز و صرفه‌جویی را به فرزندان یاد می‌دهند، باید به آنها بیاموزند که هم از وسایل خود به درستی استفاده نمایند و هم از وسایل خانواده نیز با دلسوزی استفاده نمایند (قدوسی، ۱۳۹۵).

اصلاح الگوی مصرف خانواده‌ها در سطح کلان اقتصاد نیز تأثیر گذار است. مخارج مصرفی بخشی از درآمد ملی می‌باشد. آن بخش از درآمد ملی که مصرف نمی‌شود، پس انداز می‌شود و زمینه سرمایه‌گذاری را فراهم می‌آورد. لذا، مدیریت صحیح مصرف توسط خانواده‌ها بسیار مهم است. اصلاح الگوی مصرف، به معنای نهادینه کردن روش‌های صحیح استفاده از منابع می‌باشد. این امر به نوبه خود موجب ارتقای شاخص‌های زندگی می‌شود و هزینه‌ها را کاهش داده و زمینه ساز توسعه اقتصادی خواهد شد.

۲-۳-۴- تخصیص بهینه منابع و استفاده صحیح از انرژی

زنان در خرید لوازم و کالاهای مصرفی و مصرف بهینه آن نقش مهمی دارند. این امر به نوبه خود در حفظ سرمایه‌های اقتصادی و حفظ منابع ملی تأثیر به‌سزایی خواهد داشت. از طرف دیگر، زنان می‌توانند با کسب اطلاعات و دانش در موضوعات مختلف و آموزش سایر اعضای خانواده، روش‌های نوین و بهینه استفاده از منابع و انرژی را اتخاذ نموده و سطح معیشت خانواده را ارتقاء بخشند. بخش عمده مصرف در خانواده‌ها صورت می‌پذیرد. در زندگی روزمره شاهد مصرف بی‌رویه مواد غذایی، پوشاک و انرژی به خصوص آب و برق هستیم. کنترل این هزینه‌ها، موجب مدیریت بهینه هزینه‌های خانوار خواهد شد و از آنجایی که زنان در اقتصاد خانواده بسیار مؤثر هستند، ایشان می‌توانند در مدیریت صحیح استفاده از انرژی و تخصیص بهینه منابع مؤثر باشند. به‌عنوان مثال نحوه استفاده صحیح از برق است. استفاده صحیح از لوازم برقی یکی از نمونه‌های آن است. زنان می‌توانند با استفاده به موقع از لوازم برقی،

ریا

خودداری از مصرف این گونه لوازم در زمان اوج مصرف برق و استفاده از آن‌ها در ساعاتی که بار مصرف برق کمتر است و یا استفاده از لامپ‌های کم مصرف در کاهش مصرف انرژی مؤثر باشند.

مورد دیگر که در تخصیص بهینه منابع به آن می‌توان اشاره کرد، مصرف بهینه منابع آب است. با توجه به تغییر در اقلیم، عدم بارش و خشکسالی در سال‌های اخیر، رعایت الگوی مصرف بهینه آب بسیار مهم است. باید از اسراف و زیاده‌روی در مصرف آب خودداری نمود. به‌عنوان مثال خودداری از باز گذاشتن شیر آب در هنگام شستن دست و یا مسواک زدن، عدم استفاده از آب آشامیدنی برای شستن اتومبیل، خودداری از حمام طولانی نمونه دیگری از نقش زنان در مصرف بهینه آب می‌باشد. زنان می‌توانند به‌عنوان مدیران اصلی خانواده با رعایت فرهنگ مصرف بهینه آب و آموزش آن به فرزندان خود موجب شکوفایی اقتصاد کشور گردند. زنان در خرید لوازم و کالاهای مصرفی و مصرف بهینه آن نقش مهمی دارند. این امر به نوبه خود در حفظ سرمایه‌های اقتصادی و حفظ منابع ملی تأثیر به‌سزایی خواهد داشت (تقی‌پور، ۱۳۹۰).

۲-۳-۵- اشتغال زنان

یکی از مهم‌ترین معیارهای سنجش توسعه یافتگی کشور، میزان اهمیت و اعتباری است که در آن کشور به زنان داده می‌شود. توجه به زنان به‌عنوان نیروی فعال و سازنده بدون تردید در رسیدن به اهداف توسعه اقتصادی و افزایش کمی و کیفی نیروی کار جامعه بسیار مؤثر است. از آنجایی که در بررسی عوامل مؤثر بر توسعه اقتصادی توجه به نیروی انسانی و تخصص بسیار مهم است، لذا پرداختن به اشتغال زنان و رابطه آن با توسعه نیز امری ضروری است.

در اشتغال زنان موانع و مشکلات متعددی وجود دارد که برخی از آن موانع ساختاری است که به موانع اجتماعی و فرهنگی جوامع مربوط می‌شود و برخی دیگر موانع غیر ساختاری است که به ویژگی‌های شخصیتی و فیزیولوژی زنان ارتباط دارد. (محمدی، ۱۳۸۵) از مهم‌ترین موانع فرهنگی و اجتماعی می‌توان از: ۱- باورهای غلط اجتماعی مبنی بر عدم لزوم مشارکت زنان در مشاغل خارج از منزل، ۲- عدم آگاهی زنان از حقوق شهروندی خود و ۳- پایین بودن سطح سواد و تحصیلات عالی زنان نسبت به مردان نام برد. در نتیجه کارفرمایان نسبت به کار زنان پیش‌داوری منفی خواهند داشت و استخدام مردان را بر زنان ترجیح می‌دهند. لیکن در عدم اشتغال زنان موانع اقتصادی نیز وجود دارد. موانع اقتصادی اشتغال زنان عبارت است از:

الف: عدم پرداخت دستمزد به کارخانه‌داری زنان: زنان فعالیت‌های اقتصادی گوناگونی را در خانه انجام می‌دهند. همچنین به‌عنوان مادر و همسر در کار کشاورزی و تولیدات روستایی مشارکت می‌کنند ولی در قبال آن دستمزد دریافت نمی‌کنند. لیکن فعالیت آنان هزینه‌های خانوار را کاهش می‌دهد. از طرف دیگر، کار خانگی زنان، تولید درآمد می‌کند ولی این درآمد پنهان است و نصیب او نمی‌شود. این درحالی است که در نظر گرفتن کار خانگی زنان، می‌تواند ساختار بازار کار را تحت تأثیر قرار دهد. (موسوی خامنه، ۱۳۷۱)

ب: اختلاف دستمزدها: اختلاف در دستمزدها در مواردی ناشی از شرایط بازار کار است. به‌عنوان مثال ممکن است ساعت کار مردان بیشتر از ساعت کار زنان باشد. لیکن در برخی موارد ناشی از تبعیض در دستمزدها است. محدودیت‌های شغلی زنان و هجوم آنها به بازار کار، موجب می‌شود عرضه کار زنان بیشتر از تقاضای کار آنان شود و در نتیجه کارفرمایان زنانی را استخدام کنند که نرخ دستمزد کمتری را مطالبه می‌نمایند. این موضوع موجب اختلاف دستمزد زنان و مردان شده و تمایل زنان را به مشارکت در نیروی کار را کاهش می‌دهد.

ج: نوع شغل: حضور زنان بیشتر در مشاغل زنانه مثل معلمی، پرستاری و غیره تمرکز دارد. کیفیت این مشاغل پایین است و در نتیجه دستمزد کمتری به آنان پرداخت می‌شود. در نتیجه، تمایل زنان به مشارکت در نیروی کار کاهش پیدا می‌نماید.

علاوه بر موارد فوق، موانع غیر ساختاری مانند وضعیت فیزیولوژیکی و یا شخصیتی زنان نیز در اشتغال ایشان موثر است. این موانع از نظام فرهنگی و ارزش‌های جامعه تأثیر می‌پذیرد و در بسیاری از کشورها از موانع بسیار مهم اشتغال زنان می‌باشد (علی‌زاده، ۱۳۹۰).

۲-۳-۶- ترویج فرهنگ تلاش و پرهیز از تنبلی و بطالت

در مبانی فقهی، اصل «احترام به کار» در حوزه اقتصادی وجود دارد. کار و اشتغال نه تنها بر توانایی‌های فردی اشخاص مؤثر است بلکه در دستیابی به اهداف رشد و توسعه اقتصادی نیز مؤثر می‌باشد. مادران نقش مهمی در ترویج فرهنگ تلاش و کار و نهادینه شدن آن در فرزندان دارند. مادران باید فرهنگ کارکردن را به فرزندان خود بیاموزند و کودکان را تلاش‌گر و فعال بار آورند. تنبلی و تن‌پروری سرچشمه انحرافات زیادی می‌باشد. کسانی که از کودکی تن به کار می‌دهند، زندگی موفق‌تری را پیش‌رو دارند. برخی فکر می‌کنند که کار کودکان و نوجوانان تنها درس خواندن و بازی کردن است و والدین هم باید همه چیز را برای آنان فراهم نمایند و آنان را در رفاه مطلق نگاه دارند. بدون تردید کودکان به بازی و تفریح نیاز دارند لیکن باید همه ابعاد شخصیتی کودکان رشد نماید. باید فکر، اندیشه و درس او همراه با هم به کار بیفتد و در حد خود از مهارت‌های فردی و اجتماعی برخوردار گردند. به تعبیر شهید مطهری «کار انسان را تربیت می‌کند.» یعنی همانطور که انسان کار را تولید می‌کند، کار هم در ساختن شخصیت انسان سهیم است (قدوسی، ۱۳۹۵).

والدین باید با داشتن نگرشی تربیتی انجام برخی از کارها را به کودکان خود واگذار نمایند و در مقابل تلاشی که کودکان انجام می‌دهند، او را تشویق کنند. به تدریج میزان مسئولیت فرزندان را افزایش داده و او را برای یک زندگی متحرک و پر تلاش آماده سازند. والدین نباید وظایفی که به کودکان محول می‌نمایند را خود انجام دهند، زیرا موجب تنبلی و تن‌پروری کودکان می‌شود. این امر سرچشمه لغزش‌ها در آینده او می‌شود. حضرت علی می‌فرماید: «النفس أن لم تشغله شغلک»، یعنی تو اگر نفس را به کار مشغول نکنی، او تو را به خود مشغول می‌کند (مطهری، ۱۳۷۵).

کار موجب می‌شود احساس مسئولیت در افراد نهادینه شده و حس قدرشناسی از مواهب و موقعیت‌های موجود در او افزایش یابد. لذا، ترویج فرهنگ کار و تلاش و خودداری از تنبلی و بطالت نه تنها در شخصیت افراد موثر است بلکه به نوبه خود در ایجاد سرمایه انسانی، ارتقای سطح بهره‌وری نیروی کار و افزایش تولید و رشد و توسعه اقتصادی نیز مؤثر خواهد بود. بدیهی است مادران به عنوان مربی و پرورش‌دهنده نسل آینده جامعه در نهادینه شدن این فرهنگ در جامعه مؤثر می‌باشند.

۲-۳-۷- حفظ منابع طبیعی

قرآن انسان‌ها را به استفاده از مواهب طبیعی و لذت بردن از آنها ترغیب می‌نماید. ولی در مصرف منابع طبیعی باید از بخل و اسراف خودداری کرد و همچنین به نحوی عمل نمود که به طبیعت آسیب وارد نشود. زنان می‌توانند با مدیریت خانواده در چارچوب قوانین اسلامی و دستورات دینی، در بهینه کردن فرهنگ بهره‌برداری از منابع طبیعی و ترویج الگوی صحیح مصرف منابع، در خانواده و جامعه نقش مهمی ایفاء نمایند. این امر از آن جهت است که بین زنان و محیط زیست رابطه متقابل وجود دارد. به نحوی که حفاظت از محیط زیست و بهبود استانداردهای زیست محیطی در نهایت به نفع زنان و تخریب محیط زیست به ضرر زنان است. زنان به دلیل

ریا

رابطه تنگاتنگی که با محیط زیست دارند و به دلیل اقدامات حفاظتی که انجام می‌دهند، می‌توانند در حفاظت از محیط زیست موثر باشند. مهم‌ترین اثر زنان در محیط زیست، در رابطه مسئله کمبود آب است (نیایی، ۱۳۹۸). علاوه بر کمبود آب، زنان در حفظ تنوع زیستی علی‌الخصوص اکوسیستم جنگلی نقش مهمی را ایفاء می‌نمایند. همچنین ایشان در فعالیت‌های مربوط به بازیافت زباله و مواد زائد و استفاده مجدد از آنها و خرید کالاهای سازگار با محیط زیست نیز درگیر هستند. در مناطق روستایی زنان اطلاعات دقیقی در مورد بذرها، بوته‌ها، گیاهان، درختان و منابع طبیعی دارند. در بسیاری از کشورها زنان مسئول جمع‌آوری آب برای پخت و پز و نظافت هستند. لیکن به دلیل خشکسالی‌های ناشی از تغییر اقلیم، منابع آب کاهش یافته است، لذا، خشکسالی و آلودگی آب، این نقش زنان را به خطر انداخته است. زنان روستایی که به کشاورزی اشتغال دارند، در موضوع آب و خاک بسیار موثر عمل می‌نمایند. زنان شهری نیز در زمینه تولید، دفع و بازیافت زباله می‌توانند نقش ایفاء نمایند (اکبری، ۱۳۹۱).

زنان به دو طریق می‌توانند در حفظ محیط زیست مؤثر باشند:

۱- نقش تربیتی زنان: در این نقش، آموزش اصول حفاظت محیط زیست به فرزندان، یکی از روش‌های جلوگیری از تخریب محیط زیست است.

۲- تحقق توانمندی زنان و تضمین حضور ایشان در فعالیت‌های زیست محیطی: در برخی از موارد زنان فقیر به دلیل تنگ دستی و به منظور بدست آوردن پول، به طبیعت آسیب وارد می‌نمایند و ممکن است هر عملی را برای تخریب محیط زیست انجام دهند. از این رو، در سیاست‌های توسعه اقتصادی بر توانمندسازی زنان در بهره‌برداری از محیط زیست و مشارکت آنان در برنامه‌های محیط زیستی تأکید می‌شود. ارائه آموزش‌های لازم به زنان و بالا بردن آگاهی‌های زیست محیطی ایشان، می‌تواند در جلوگیری از تخریب و آسیب به محیط زیست مؤثر باشد. از طرف دیگر، افزایش حضور زنان در تصمیم‌سازی‌های زیست محیطی نه تنها آگاهی‌های آنان را نسبت به محیط زیست بالا می‌برد، بلکه با انتقال دانش آنان به نسل بعدی، اهداف توسعه پایدار اقتصادی را تأمین می‌نماید (اکبری، ۱۳۹۱).

۳- بحث و نتیجه‌گیری

از نظر قرآن حقیقت وجود زن و مرد یکسان است و زنان می‌توانند در کنار مردان در جامعه نقش ایفاء نمایند. زنان می‌توانند در جامعه حضور فعال داشته باشند و در کنار رسالت تربیت فرزند و استحکام بخشیدن به خانواده، در صحنه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی فعالیت نمایند. همچنین از دیدگاه اسلام، حقوق اقتصادی زنان به رسمیت شناخته شده و مشارکت ایشان در فعالیت‌های اقتصادی مورد تأیید قرار گرفته است. در نتیجه، زنان می‌توانند با مشارکت در فعالیت‌های تولیدی، میزان تولید کالاها و خدمات را افزایش دهند و در بهبود معیشت و ارتقای رفاه خود و خانواده شان مؤثر باشند. از نظر اسلام، زنان از استقلال مالی برخوردار می‌باشند و می‌توانند در دارایی‌های خود تصرف نمایند. در نتیجه با توجه به حقوقی که برای زنان در نظر گرفته شده است، می‌توانند در توسعه اقتصادی و اجتماعی جامعه به طرق مختلف نقش ایفاء نمایند.

یکی از الزامات توسعه اقتصادی و اجتماعی آموزش زنان است. آموزش زنان هم بهره‌وری نیروی کار ایشان را ارتقاء می‌دهد و هم با توجه به نقش تربیتی که مادران در پرورش نسل آینده دارند، موجب ایجاد سرمایه انسانی در کشور خواهد شد. در نتیجه زنان می‌توانند با مدیریت صحیح خانواده، حس مسئولیت‌پذیری، تلاش، کار و صرفه‌جویی و سایر خصوصیات مثبت را در فرزندان خود که نیروی کار آینده جامعه هستند، ارتقاء دهند. همچنین نقش زنان در ترویج فرهنگ استفاده بهینه از منابع و تعیین الگوی بهینه مصرف، قابل

توجه است. بدین ترتیب زنان می‌توانند هزینه‌های خانواده را مدیریت نمایند و با صرفه‌جویی و به هدر ندادن منابع مانند آب، برق و ... و پیشگیری از اسراف و برنامه‌ریزی اقتصادی می‌تواند منابع درآمدی خانواده را افزایش دهد. بدین ترتیب اگر به توان الگوی مصرف را به سمت الگوی مطلوب جامعه اسلامی هدایت کنیم، سرمایه‌گذاری افزایش یافته و سرمایه لازم برای تحقق رشد و توسعه اقتصادی فراهم گردد. لذا، تثبیت الگوی مصرف اسلامی، یگانه راه برای گریز از فقر می‌باشد. از این رو، تغییر الگوی مصرف و روی آوردن به مصرف درست کالاها، استفاده مطلوب از انرژی و تخصیص صحیح منابع، مقابله با موج مصرف بی‌رویه، آموزش صحیح فرزندان، جلوگیری از تخریب محیط زیست و رفع آلودگی‌ها مهم‌ترین کارکرد زنان در دستیابی به رشد اقتصادی می‌باشد.

از طرف دیگر، مدیریت هزینه‌ها یکی از وظایف مهم بانوان در خانواده می‌باشد. در صورتیکه بانوان در دیدگاه‌های خود نسبت به زندگی تغییر ایجاد کنند و از چشم و هم‌چشمی و اسراف و تجمل‌گرایی خودداری نمایند. از طریق کم کردن هزینه‌ها، افزایش بهره‌وری و کنترل مصارف می‌تواند اقتصاد خانواده را بهبود بخشیده و به نوبه خود در توسعه اقتصادی جامعه مؤثر باشند. زنان به‌عنوان مادر، همسر، برنامه‌ریز و مدیر خانواده در تنظیم خرید خانواده و چگونگی مصرف نقش مهمی ایفاء می‌نمایند. همچنین به‌عنوان مربی و فرهنگ‌ساز نسل آینده می‌توانند در ایجاد روحیه تلاش و کار و توسعه اقتصادی کشور اسلامی مؤثر باشند.

بانوان می‌توانند از طریق تولیدات خانگی به بهبود وضعیت خانواده کمک نمایند. لذا کسب مهارت و آموزش زنان می‌تواند به توانمند نمودن آنها کمک نماید. هم‌چنین زنان می‌توانند با ایجاد محیط امن در خانه، زمینه رشد و پیشرفت علمی و شکوفایی فرزندان خود را مهیا نمایند و فرزندان خلاق به جامعه اسلامی تحویل دهند. خود زنان نیز می‌توانند با شرکت در فعالیت‌های علمی و پژوهشی، در تولید علم نقش ایفاء نمایند. زنان امروز ایران با در نظر گرفتن وظیفه اصلی خود در خانه و خانواده به‌عنوان یک مادر فداکار و یک همسر شایسته، می‌توانند به کتابخانه، کارگاه، آزمایشگاه، دانشگاه و محافل علمی و هنری راه یافته و در جامعه به‌عنوان یک شخصیت آگاه و ثمربخش مطرح شود. در نتیجه هم خود از یک زندگی سالم بهره‌مند می‌شود و هم در اثر آگاهی و دانش به مصداق «مادر دانا و توانا» فرزندان خوب و شایسته تربیت می‌کنند. بدین ترتیب در توسعه و بالندگی جامعه مؤثر می‌باشند.

نقش زنان در خانواده و جامعه از موضوعات مهمی است که باید مورد توجه قرار گیرد. چرا که شخصیت و منش و رفتار فرزندان به نقش مادران آنها در خانواده بستگی دارد. از این رو، سربلندی، پویایی و توفیق هر جامعه به نقشی که مادران آنها در تربیت فرزندان‌شان ایفاء می‌کند، بستگی دارد. در واقع رفتارهای مثبت اقتصادی، برنامه‌ها و الگوی مصرف فرزندان که بر اقتصاد کشور تاثیر می‌گذارد، از رفتار مادران آن جامعه الگو می‌پذیرد. در نتیجه، یکی از راه‌های محرومیت‌زدایی خانواده و رفاه آن و همچنین ارتقای وضع کلی جامعه، توجه به نقش مادران آنها می‌باشد. در جامعه ما به دلیل حاکمیت اسلامی، باید نیازهای مربوط زنان به عنوان نیمی از جمعیت کشور، در برنامه‌ریزی‌های سیاست‌گذاران توسعه فرهنگی، با جدیت بیشتری دنبال شود. خصوصاً اینکه زنان در تعالیم اسلامی از جایگاه و منزلت ویژه‌ای و والایی برخوردار هستند. امید است با توجه بیشتر مسئولین، برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران، در برنامه‌های توسعه، موضوع ارتقای زنان در طرح‌ها و برنامه‌های اقتصادی - اجتماعی بیشتر مد نظر قرار گیرد.

۴- تقدیر و تشکر

با تشکر از تمام دوستانی که در این پژوهش یاری رساندند.

۵- منابع

ریا

- ۱- ابوت، پ.، و والاس، ک. (۱۳۸۰). *جامعه‌شناسی زنان*. ترجمه نجم عراقی، م. نشر نی، تهران، ایران.
- ۲- اکبری، ح. (۱۳۹۱). نقش زنان در توسعه پایدار محیط زیست. *فصلنامه زن در توسعه و سیاست*، ۱۰(۴)، ۳۷-۵۶.
- ۳- امام خمینی، ۶، ر. (۱۳۸۷). *صحیفه امام*. تهران. موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی .
- ۴- آیت‌الله خامنه‌ای، ع. (۱۳۷۱). بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از زنان. دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای. بازیابی شده در ۲۰ اسفند ۱۳۹۹ از farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2645
- ۵- باقری، ش. (۱۳۹۰). ارزش افزوده کار خانهداری زنان و عوامل موثر بر آن. *فصلنامه زن در توسعه و سیاست (پژوهش زنان)*، ۹(۳)، ۸۹-۱۰۹.
- ۶- بختیار، م.، و رضایی، ا. (۱۳۹۱). بررسی مقام و جایگاه زن در اسلام و مسیحیت. *فصلنامه علمی پژوهشی زن و فرهنگ*، ۱۱، ۶۱-۷۳.
- ۷- تقی‌پور، ا. (۱۳۹۰). نقش زن ایرانی در اصلاح الگوی مصرف و ارائه راهکارهای آن. *مجله زن و خانواده*.
- ۸- حکمت‌نیا، م. (۱۳۹۰). *حقوق زن و خانواده*. چاپ اول. سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- ۹- حکمت‌نیا، م. (۱۳۹۰). *حقوق و مسئولیت های فردی و اجتماعی زن*. چاپ اول. سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- ۱۰- حکمت‌نیا، م. (۱۳۹۰). *فلسفه نظام حقوق زن*. چاپ اول. سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- ۱۱- رزمی، م.، و حاجبی، ا. (۱۳۹۵). تأثیر آموزش عالی زنان بر رشد اقتصادی کشورهای منتخب عضو اپک و شمال آفریقا. *فصلنامه تحقیقات مدل سازی اقتصادی*، ۶(۲۴)، ۱۷۵-۲۰۰.
- ۱۲- شبایی، م.، و صفوی، ح. (۱۳۹۸). نقش زنان در فرآیند توسعه کشورهای اسلامی. *فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام*، ۱(۲) ..
- ۱۳- علیزاده، م. (۱۳۹۰). نقش اشتغال زنان در توسعه. *فصلنامه علمی پژوهشی زن و فرهنگ*، ۲(۵)، ۴۹-۵۹.
- ۱۴- غفاری، غ.، یوسفی، ن. (۱۳۹۸). فرصت های نابرابر و مشارکت اقتصادی زنان. *مجله جامعه شناسی ایران*، ۱۹(۲)، ۶۷-۹۸.
- ۱۵- قدوسی، ز. (۱۳۹۵). نقش خانواده در توانمند سازی فرزندان. *فصلنامه مطالعات پژوهشی زنان*، ۳(۲)، ۴۱.
- ۱۶- کاظمی، ع.، خالقی پناه، ک.، و جلوند، ا. (۱۳۹۷). مطالعات توسعه انسانی زنان و جنسیت. *فصلنامه برنامه ریزی در رفاه و توسعه اجتماعی*، ۹(۳۴).
- ۱۷- کولایی، ا.، و حافیان، م. (۱۳۸۵). نقش زنان در توسعه اقتصادی کشورهای اسلامی. *پژوهش زنان*، ۴(۲-۱)، ۳۳-۶۰.
- ۱۸- گزارش ملی وضعیت زنان در جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۷۴). دفتر امور زنان نهاد ریاست جمهوری اسلامی ایران.
- ۱۹- محمدی، م. (۱۳۸۵). اشتغال زنان و نقش آن در توسعه. *مجله دانش پژوهان*، ۹.
- ۲۰- مسرور، ا. (۱۳۹۰). بررسی استقلال و امتیازات مالی زن در نظام حقوقی اسلام. دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- ۲۱- مطهری، م. (۱۳۷۵). *نظام حقوق زن در اسلام و خانواده*. انتشارات صدرا، چاپ نوزدهم.
- ۲۲- مکارم شیرازی، ن. (۱۳۷۴). *تفسیر نمونه، تهران*. دارالکتب الاسلامیه.
- ۲۳- موسوی خامنه، م. (۱۳۷۱). زنان در فرآیند توسعه. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.
- ۲۴- نیاقی، ا. (۱۳۹۸). نقش زنان در توانمندسازی آنان در توسعه پایدار زیست محیطی. *مطالعات علوم محیط زیست*، ۴(۲)، ۱۶۱۴-۱۶۲۲.

- 26- Klasen, S., & Lamanna, F. (2009). The impact of gender inequality in education and employment on economic growth: new evidence for a panel of countries. *Feminist economics*, 15(3), 91-132.
- 27- Yakubu, A. Y. (2010). Factors influencing female labor force participation in South Africa in 2008. *The African Statistical Journal*, 11.

ریا

Islam views the economic performance of women and their role in the economic development of the Muslim community

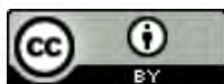
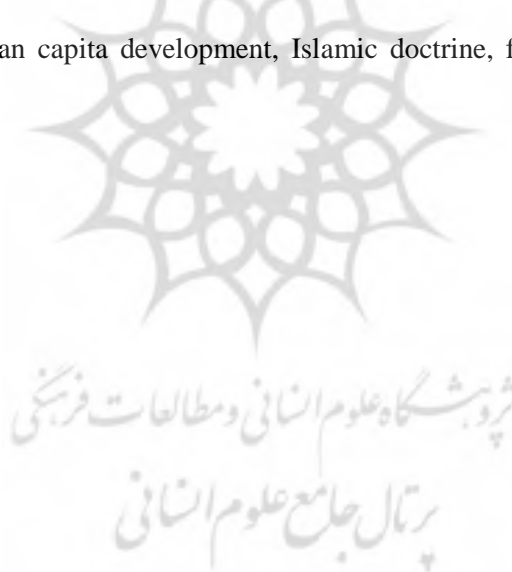
Soheila Biria*

Assistant professor of Gostaresh, MSRT, Tehran, Iran.
sh_biria@msrt.ir

Abstract

By explaining the genuine status of women, Islam has considered many financial and economic rights for women; however, in Islamic financial law, women have no financial responsibility for providing the family means of livelihood for their household. Therefore, women have financial independence, and all rights such as inheritance, dowry, alimony, income from work belong to women based on the Islamic legal system. No one has the right to attack, demand, and seize this right. In addition, women are involved in the foundation of economic development and the creation of human capital. This paper explores the Islamic view of women's economic status. Then, the role of women in the economic development of Islamic society is evaluated, and suggestions are made to enhance women's empowerment. This article is descriptive and analytical.

Keyword: development, human capita development, Islamic doctrine, financial independence, education, women.

This Journal is an open access Journal Licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License

(CC BY 4.0)